

Любарський О. М.,

ад'юнкт кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криминології,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0009-7392-7409

СТИМУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ТА ПРОБАЦІЇ

У статті розкрито теоретико-правові засади, сутність і зміст стимулювання правослухняної поведінки засуджених. Аргументовано перспективність концепції розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації шляхом оптимізації стимулювання правослухняної поведінки засуджених фактами сучасних реалій злочинності та положеннями документів Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, країн за ефективністю законів пенітенціарної політики країн Європи, рішень Європейського суду з прав людини, що відображають прогресивні тенденції сучасного праворозуміння та правової культури.

Ключові слова: *стимулювання правослухняної поведінки засуджених, державна політика у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, пенітенціарна система, реабілітація, реінтеграція, виправлення, засуджені, ув'язнені, злочинність, рецидив.*

Постановка проблеми. Український народ нині героїчно захищає Вітчизну, її територіальну цілісність і недоторканність, державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Українські воїни вже третій рік самовіддано захищають від «червоної чуми» не тільки суверенітет, право на самовизначення, демократичні та ліберальні цінності народу України, але і надбання європейської спільноти і всього прогресивного людства у забезпеченні оптимальних умов для гідного існування і вільного розвитку особистості, прав та свобод людини як найвищої соціальної цінності,

в утвердженні і захисті демократії, непорушності закону та ідеї права загалом.

У той час як українські герої зі зброєю в руках доводять європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, які задекларовані у преамбулі Конституції – Основного Закону України [1], почесним обов'язком усього народу України є всебічна підтримка фронту супротиву поширенню злого духу злочинної влади Російської Федерації, а також утвердження в усіх сферах життєдіяльності суспільства ідеалів і цінностей, які відстоюють наші воїни світла.

Однією з галузей суспільних відносин, що найбільше потребують реформування, у т.ч. відповідно до високих стандартів Ради Європи та кращих практик країн Європейського Союзу, повноправним членом якого прагне стати Україна, є правовідносини у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, регламентація та практична реалізація яких демонструють превалюючі цінності, реальний рівень поваги до прав і свобод людини, людської гідності, а також репрезентують досягнутий у суспільстві рівень правосвідомості і правової культури, панування права й духовного розвитку загалом.

Стимулювання правослухняної поведінки засуджених є перспективним полем здійснення реформ функціонування пенітенціарної системи та має стати стрижневим вектором розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, що і буде аргументовано у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню суспільних відносин, які виникають у зв'язку з виконанням-відбуванням покарань і соціальною реінтеграцією засуджених в Україні та зарубіжних країнах, а також науковому розробленню напрямів оптимізації функціонування пенітенціарної системи, завданням якої, відповідно до ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) [2] та ст. 1 проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22.03.2021 р. № 5293 [3], є формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації з метою захисту інтересів

особи і держави, суспільства від злочинності шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як: І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов, О. Г. Колб, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. С. Батиргарєєва, В. А. Бадира, О. М. Бандурка, О. В. Беца, Г. О. Радов, В. М. Синьов, В. І. Кривуша, О. І. Бажанов, В. Я. Конопельський, С. І. Халимон, М. Я. Гуцуляк, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, В. О. Корчинський, О. М. Неживець, В. О. Меркулова, О. І. Осауленко, Л. І. Олефір, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, І. С. Яковець та інші українські науковці.

Серед праць дисертаційного рівня, проблематика яких безпосередньо кореспондує з процесом стимулювання правослухняної поведінки засуджених, можна виокремити такі: «Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки», О. О. Шкута, 2011 рік; «Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі», О. В. Таволжанський, 2014 рік; «Соціально-виховна робота в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних колоніях України середнього рівня безпеки», Василенко К. І., 2017 рік. Окремі аспекти проблематики статті були досліджені І. С. Михалко в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених», 2012 рік.

Проте комплексних досліджень стимулювання правослухняної поведінки як інтегруючого вектора державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробачії і безпосереднього шляху досягнення засудженими вільного від правопорушень життя в публічному доступі виявити не вдалося.

Деякі аспекти проблематики статті були висвітлені під час участі у II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану», яка відбулась 25 квітня 2024 року.

Метою статті є аргументоване висвітлення перспективності стимулювання правослухняної поведінки засуджених як пріоритетного вектора розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації для актуалізації зазначеного питання в науково-правовому і політико-правовому дискурсі та привернення уваги наукової спільноти до розроблення цього напрямку досліджень.

Виклад основного матеріалу. Українська публічна влада, політикум, наукове співтовариство та авангард громадянського суспільства, маючи на озброєнні цінності та ідеали, звичаї і традиції, стандарти й моделі, надбання правової культури, досвід правотворення та правореалізації, сформовані багатотіковим поступом усієї людської цивілізації, за підтримки Ради Європи, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй, маючи благородну мету утвердження й забезпечення прав і свобод людини, гідного життя та вільного розвитку особистості, єдиним фронтом розбудовують правову систему України, реагуючи у формі нових норм права та їх інституціоналізації на все нові потреби й виклики сучасності, породжені еволюцією суспільних відносин та її стрімким розвитком у наш час, зумовленим високими темпами науково-технічного прогресу та глобалізації, духовним розвитком особистості й соціуму як синергії правослухняних, правосвідомих та правоактивних його членів.

Проте, незважаючи на цивілізаційний поступ, у людства існують вічні проблеми, зокрема такі як: правопорушуваність, кримінальна правопорушуваність та злочинність, які є шкідливим і небезпечним соціальним явищем як безпосередньо для кожної людини, її прав і свобод, вільного і всебічного розвитку особистості, гідних умов її існування, так і для розвитку суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності, загального добробуту та прогресивної еволюції людства.

Виражаючи суверенну волю народу, у ст. 1 Основного Закону України проголошено: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», а також у ст. 3 задекларовано, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Безперечно, зазначені норми Конституції України є втіленням прогресивного досвіду державотворення, розвитку правосвідомості та правової культури, поступу людської цивілізації від первісного хаотичного ладу, архаїчного права, принципів таліону, кровної помсти і т. д. (згідно із загальноприйнятими історичними відомостями) до визнання людини, її гідності найвищою соціальною цінністю, захисту прав людини четвертого покоління, захисту прав тварин і т. п. Проте гостро дискусійними в наш час є питання справедливості, суворості й гуманності, мети й ефективності кримінальних покарань, їх виконання та відбування, довічного позбавлення волі та смертної кари, широкого резонансу у громадському дискурсі набувають покарання за тяжкі і особливо тяжкі злочини, вчинені з особливою зухвалістю, винятковим цинізмом, особливою жорстокістю. Утвердженню, забезпеченню і захисту рівною мірою підлягають права і свободи усіх людей, адже «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [1]: і жертв правопорушення, їхніх рідних і близьких, усього суспільства загалом, і правопорушників, засуджених, ув'язнених як членів суспільства, в якому вони отримали генетичну інформацію, в якому відбувалось формування їх особистостей та в якому детермінована злочинність і протиправна поведінка конкретного зловмисника.

Останнім часом у науковому дискурсі досить аргументовано, в т. ч. завдяки проведеним дослідженням, постало питання про відсутність у людини свободи волі та абсолютну детермінованість її поведінки, рішень генами, факторами їх активації, зовнішнім середовищем, його культурою, оточенням, виховним впливом у дитинстві, навіть особливостями внутрішньоутробного розвитку і формуванням майбутніх психологічних та інтелектуальних особливостей індивіда, зумовлених безпосереднім впливом матері на розвиток плоду та опосередкованим через матір зовнішнім впливом

на ембріон, тобто особистість і життєдіяльність людини результуються генетичною інформацією та багатофакторним зовнішнім впливом. Зокрема, найвідомішим прихильником і популяризатором описаної концепції є Роберт Моріс Сапольскі – американський нейроендокринолог, професор біології, нейронауки і нейрохірургії у Стенфордському університеті [4]. Дослідженню протиправної психології та поведінки, особи правопорушника, явищ правопорушуваності, кримінальної правопорушуваності і злочинності, юридичної, в т. ч. кримінальної відповідальності та системи кримінальних покарань, їх відбування і виконання, пошуку шляхів протидії вказаним негативним факторам, їх теоретичному обґрунтуванню, інституціоналізації та оптимізації присвячено багато сил і засобів таких профільних галузей науки, як: кримінальне право, кримінально-виконавче право, пеналогія, соціологія, психологія, педагогіка, філософія та криминологія (спеціальна інтегруюча наука, спрямована на протидію злочинам). Проте сучасна наука ще не володіє об'єктивно істинними знаннями, що дозволяють абсолютно ідентифікувати та цілеспрямовано й гарантовано результативно впливати на причини та умови, фактори злочинності як небезпечного і шкідливого соціального явища, вчинення окремих злочинів, протиправної психології і поведінки, особистість конкретного правопорушника. Однак очевидними ознаками, спільними для всіх правопорушень і правопорушників, є соціальність і протиправна поведінка, антидот проти якої – стимулювання правослухняної поведінки.

Тому, зважаючи на вищенаведені підстави, логічним наслідком їх є обов'язок громадянського суспільства, держави й наддержавних організацій стимулювати правослухняну поведінку засуджених – здійснювати зовнішній вплив, забезпечувати необхідні умови й докладати всіх можливих, науково обґрунтованих та передбачених законом зусиль для відновлення або ж формування в особи, що порушила закон, здатності, спроможностей і мотивів жити без правопорушень, особливо в засуджених до позбавлення волі, оскільки пеналогічними (легітимними) підставами позбавлення волі, обмеження природного права людини на свободу є покарання (кара), стримування, захист суспільства (запобігання –

спеціальна і загальна превенція) та реабілітація (виправлення). Ба більше, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Мюррей проти Нідерландів» [8] наголошено, що насильно позбавляти особу свободи, не прагнучи до її реабілітації, є несумісним з людською гідністю.

На важливості та обов'язковості створення умов і забезпеченні можливостей, системної діяльності (засобів, заходів та процедур), прагнення та сприяння, заохочення державою реабілітації та реінтеграції, тобто ресоціалізації – соціальної реінтеграції засудженого, здатного вести правослухняне життя, наголошується у політиці європейських країн щодо обрання покарань, як це відображено у практиці Договірних держав (Високих Договірних Сторін Європейської конвенції з прав людини), стандартах, ухвалених Радою Європи, та міжнародних документах: рішення Європейського суду з прав людини у справах «Петухов проти України» (заява № 41216/13, рішення від 09 вересня 2019 р.) [5], «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (заяви № 66069/09, 130/10 та 3896/10, рішення від 09 липня 2013 р.) [6], «Хорошенко проти Росії» (заява № 41418/04, рішення від 30 червня 2015 р.) [7], «Мюррей проти Нідерландів» (заява № 10511/10, рішення від 26 квітня 2016 р.) [8] та інші.

У рішенні у справі «Мюррей проти Нідерландів» [8], зокрема, зазначається про акцент на першочерговості реабілітаційної цілі позбавлення волі в європейській каральній політиці та наявність тенденції приділення більшої уваги соціальній реабілітації – ресоціалізації через заохочення особистої відповідальності, що відслідковується в документах Ради Європи. Під час розгляду цієї справи суддя Пауло Пінто де Альбукерке наголосив на основному призначенні позбавлення волі (*primary purpose of imprisonment*) – соціальній реінтеграції засудженого, здатного вести вільне від злочинів життя, та зауважив про моралізаторські і патерналістичні конотації реабілітації (виправлення), сумнівність її практичного здійснення та ще більшу сумнівність її доказовості, встановлення факту виправлення, проблематичність припущення, що держави мають конституційну легітимність

виправляти (змінювати) дорослу людину. А також вказав на більшу реалістичність завдання, мети покарання – підготовка ув'язненого до законслухняного життя [8].

Необхідно зауважити, що репрезентуючий поняття реабілітації термін «rehabilitation» варто розуміти у прямому значенні відповідно до перекладу з англійської мови як похідного від слова «ability» – здатність, спроможність, із префіксом «re», що означає зворотну або повторну, відновлювальну, відтворювальну дію, тобто як «відновлення здатності, спроможності» жити без правопорушень, правомірно, правослухняно (стосовно реабілітації засуджених), що відображає істинну суть реабілітації як процесу об'єктивної реальності та його мету, бажаний результат. Таке тлумачення терміна «реабілітація» подекуди етимологічно виводиться від латинського слова *habilis* – «здатність», *rehabilis* – «відновлення здатності» [9, с. 6].

У правилі 4 Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження із в'язнями, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 2015 р., наголошено, що цілями вироку щодо позбавлення волі є насамперед захист суспільства та зниження рівня рецидивізму, які є досяжними тільки за умови, якщо період ув'язнення використаний для забезпечення, наскільки це можливо, реінтеграції засудженого у суспільство здатним вести законслухняне та самодостатнє життя [10]. Натомість дефініція мети покарання згідно з ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка формально відображає спрямованість каральної політики держави, декларує виправлення, а також запобігання другорядними цілями покарання після кари [11]. Таке формулювання є демонстрацією відставання в розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації на два порядки від репрезентованих прогресивних політико-правових тенденцій, адже:

– термін-поняття «виправлення» має патерналістський та моралізаторський зміст, що передбачає примусову зміну особистості засудженого;

– формальне декларування першочерговою ціллю покарання «кари» як складової мети покарання, або ж покарання заради

кари є очевидно абсурдним і за формою, і за змістом апріорі, що не потребує раціонального доведення.

Тут необхідно віддати належне законодавцю, який наголосив у ч. 2 ст. 1 проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22.03.2021 р., що «функціонування пенітенціарної системи не має на меті покарання» [3], хоча доречним у цьому контексті є застосування саме терміна «кара».

Що ж до «виправлення»: якщо його тлумачити як процес, крізь призму дефініції ч. 1 ст. 6 КВК України [2], а не результат заходу примусу, що полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого, відповідно до ст. 50 КК України [11], то в такому трактуванні виправна мета покарання має більш реалістичні сенс і практичну досяжність. Адже, якщо станом на 01 липня 2023 р. за даними Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України лише серед 19 340 осіб, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки, 57 % (11 100 осіб) становлять засуджені, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі [12], то це є фактичним свідченням недосягнення мети покарання або ж – наявності хиб у формуванні та реалізації політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Таким чином, мета покарання має бути досяжною, а її дефініція у законі має чітко й однозначно визначати реальний зміст і напрям розвитку каральної політики.

Місце і роль та перспективи стимулювання як процесу, засобу та способу, шляху досягнення кінцевої мети покарання – правомірної поведінки особи в Україні на рівні закону визначені у КВК України, де у ст. 5 задекларовано, що раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки є одним із принципів, на яких ґрунтується кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань, а у ч. 5 ст. 123 КВК України передбачено практичне здійснення стимулювання правослужняної поведінки засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу [2].

В означеному аспекті як позитивні приклади визначення спрямованості політики у сфері виконання покарань можна навести такі:

– збільшити готовність засуджених вести вільне від злочинів життя через стимулювання здатності керувати своїм життям та через сприяння його або її реінтеграції, а також запобігти вчиненню правопорушень протягом терміну покарання – section 2 of chapter 1 of PART I of the Imprisonment Act Фінляндської Республіки [13];

– засуджений має стати потенційно здатним (спроможним) у майбутньому / має бути підготовленим вести соціально відповідальне життя без вчинення кримінальних правопорушень; захист громадськості від подальших кримінальних правопорушень – section 2 of the Act on the execution of prison sentences and measures of reform and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act) Федеративної Республіки Німеччина [14];

– розвинути в людини мотиви правослухняної поведінки – вважають найголовнішим практичні співробітники Виправної служби Норвегії [15].

Зазначені держави є кращими в Європі за динамікою зниження кількості ув'язнених, що супроводжується зниженням загальної кількості засуджених за кримінальні правопорушення, відповідно до даних Data UNODC. United Nations Office On Drugs and Crime (UNODC) [16], Council of Europe Annual Penal Statistics (SPACE) / Université de Lausanne [17] та World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research (ICPR) [18]. Про ефективність їх пенітенціарної політики поряд із Королівством Нідерландів, Швейцарською Конфедерацією та скандинавськими країнами в цілому вказується у звіті Council of Europe and University of Lausanne Prisons and Prisoners in Europe 2022: Key Findings of the SPACE I report з посиланням на статтю of John Pratt, а Фінляндія згадується як модель для зменшення кількості ув'язнених [19; 20].

На «вдосконалення застосування реабілітаційних підходів та інструментів для переходу від карального до більш реабілітаційного режиму» був спрямований проект «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні Плюс» (SPERU+), який завершився у 2023 році [21]. Подальшій розбудові пенітенціарної системи України з акцентом на покращенні

якості управління в'язницями та реабілітації засуджених – «допомога ув'язненим у набутті просоціального ставлення та здатності жити без злочинів після звільнення, застосовуючи сучасний арсенал методів зміни поведінки», присвячений проєкт «На шляху до більш гуманних умов тримання під вартою та скорочення числа повторних правопорушень в Україні» (DECOPRIS), розрахований до кінця 2026 року [22].

Розвиток національної системи виконання кримінальних покарань у руслі оптимізації стимулювання правомірної поведінки засуджених відповідає і Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (далі – Стратегія), її цілям, принципам, на яких вона базується, а також передбачає розв'язання описаних у зазначеному стратегічному документі проблем, а саме таких як: формальний підхід до виправлення і ресоціалізації, залишковий принцип уваги до відділів соціально-виховної та психологічної роботи; малоефективність інструментів вивчення, оцінки засуджених і виховного впливу на них, непослідовність їх застосування, недостатність інструментарію впливу для створення умов сприяння зміні поведінки засуджених та запобігання вчиненню ними правопорушень після звільнення; складні умови служби, втрати ефективності діяльності персоналу у зв'язку з неналежним рівнем матеріально-технічного забезпечення, цифровізації, впровадження інформаційних технологій та інновацій, нових методів та інструментів роботи; навантаження на державний бюджет у зв'язку з низьким рівнем реінтеграції в суспільство засуджених з правослухняною поведінкою – високим рівнем рецидивної злочинності [23].

Крім наведених аргументів з інтерсуб'єктивного простору громадянського суспільства, науки і політики, що знайшли своє відображення у документарно-правовій формі, апостеріорними детермінантами розвитку політики у сфері виконання кримінальних покарань і пробації у мейнстрімі стимулювання правослухняної поведінки засуджених є негативні тренди у сучасних реаліях злочинності та виконання-відбування покарань, зокрема: відсутність тенденцій зниження чисельності

ув'язнених та кількості ув'язнених на 100 000 населення, що найвиразніше спостерігається у таких європейських країнах:

– Північна Європа: Королівство Швеція, Королівство Данія, Республіка Ірландія, Англія та Уельс (окрема юрисдикція Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії);

– Південна Європа: Італійська Республіка, Республіка Сербія, Республіка Хорватія, Республіка Словенія;

– Західна Європа: Республіка Австрія, Французька Республіка, Королівство Бельгії;

– Центральна та Східна Європа: Республіка Польща, Румунія, Угорщина;

– Турецька Республіка та Азербайджанська Республіка, які є членами Ради Європи та інформація від яких використовується для проєкту Council of Europe Annual Penal Statistics (SPACE) [16; 17; 18].

Найвлучніше демонструють необхідність пошуку шляхів оптимізації стимулювання правослухняної поведінки засуджених тенденції та кореляції злочинності й виконання-відбування кримінальних покарань у Королівстві Швеція, які можна відобразити у таких фактах [16; 17; 18] і узагальненнях (табл.):

Таблиця

Тенденції злочинності та чисельності ув'язнених у Королівстві Швеція

Рік/Дата	2000	2005	2010	2015	01.01.21	01.01.22	01.01.23
Чисельність ув'язнених	5 326	7 008	6 902	5 920	7 317	7 713	8 635
Кількість ув'язнених на 100 000 населення	60	78	74	60	71	74	82
Чисельність засуджених осіб		115 402	138 136	59 344	68 996	74 581	– *
Кількість засуджених осіб на 100 000 населення		1 275	1 472	603	665	713	– *
Дата			01.01.12	01.01.16	01.01.21	01.01.22	01.01.23
Індекс злочинності від Numbeo**			36,2	43,1	47,2	49	48,5

* – достовірних даних у публічному доступі не виявлено;

** – є показником оцінювання рівня злочинності та її суспільної небезпечності громадськістю, визначається на основі опитувань та може відображати нерепрезентовані в офіційних статистичних даних реалії, зокрема щодо латентної злочинності, а також сигналізувати про тенденції, що ще не знайшли своє відображення у офіційних відомостях, компанія Numbeo doo є джерелом інформації для таких всесвітньовідомих авторитетних видань, як BBC, Time, The Week, Forbes, The Economist, New York Times, The Telegraph, The Age, The Washington Post, USA Today [24];

– висхідний тренд, починаючи з 2015 року, чисельності ув'язнених і засуджених осіб та випереджаючий темп зростання кількості ув'язнених до кількості засуджених осіб, які станом на початок 2022 року, зокрема у відношенні до 100 000 населення, збільшились на 23 % і 18 % відповідно, тобто за вказаний період темп зростання кількості ув'язнених був більшим в 1,28 рази, ніж темп зростання кількості засуджених осіб;

– зростання чисельності ув'язнених з 2015 року до початку 2023 року майже на 46 %, а також відносно до чисельності населення зростання на 37 %, тоді як населення країни за вказаний період зросло на 8 % (10 612 086 осіб – 2023 рік, 9 849 349 осіб – 2015 рік [25]);

– зростання рівня занепокоєння у громадськості, що відображає реальні тенденції злочинності – зростання індексу злочинності від Numbeo на 01.01.2023 року порівняно з 01.01.2016 року становить 13 %, а відносно 01.01.2012 року – 34 %;

– показники приросту чисельності ув'язнених та кількості ув'язнених на 100 000 населення за 2022 рік сягнули 12 та 11 % і перевищили аналогічні показники за 2021 рік – 5 і 4 % у 2,21 та 2,56 рази відповідно.

Представлені факти та узагальнення вказують на наявність тенденції підвищення суспільної небезпечності скоєних злочинів та осіб, які їх вчинили, відповідно, потребують ізоляції для захисту суспільства та допомоги їм у відновленні здатності правомірної поведінки, а також демонструють шкідливість та небезпечність злочинності як соціального феномена, її сталість і стійкість, неспроможність публічної влади і всього суспільства гарантовано успішно протидіяти цьому негативному

соціальному явищу, незважаючи на високий рівень життя, соціально-економічного розвитку та правової культури у цій країні, досягнуті багатоміжним розвитком у сім'ї скандинавського права, країни якої з 1980-х років згадуються як приклади ефективної пенітенціарної політики [19; 20].

На користь розвитку національної системи виконання кримінальних покарань шляхом оптимізації стимулювання правомірної поведінки засуджених свідчать і невтішні показники сучасного стану та динаміки рецидивної злочинності. Серед наявних у публічному доступі найактуальніших даних, що найвлучніше репрезентують масштаб проблеми, можна навести такі:

– Королівство Данія – 63 % осіб заарештовано протягом 2 років після звільнення у 2013 році;

– Королівство Нідерландів – 46 % осіб засуджено протягом 2 років після звільнення у 2013 році;

– Королівство Швеція – 61 % осіб засуджено протягом 2 років після звільнення у 2011 році;

– Естонська Республіка – 58 % осіб засуджено та 76 % осіб заарештовано протягом 5 років після звільнення у 2011–2012 роках;

– Французька Республіка – 61 % осіб засуджено протягом 6 років після звільнення у 2004 році [26];

– Сполучені Штати Америки – 44 % осіб заарештовано протягом 1 року після звільнення у 2005 році, а 83 % – протягом 9 років [27, с. 1];

– Республіка Польща – 53 % від загальної чисельності ув'язнених станом на 31.12.2023 року є засудженими до позбавлення волі повторно, наявна тенденція зростання [28];

– Україна – 11 100 осіб знаходяться в установах виконання покарань середнього рівня безпеки «для неодноразово засуджених», що становить 57 % від загальної чисельності засуджених в установах виконання покарань середнього рівня безпеки станом на 01.07.2023 року [12].

Актуальною нині для України, як і для багатьох європейських країн, про що особливо активно наголошують останнім часом уряди європейських держав та міжнародні організації, є проблема переповненості в'язниць та неналежних умов тримання, що ускладнює досягнення завдань виправлення

та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів, а також негативно впливає на міжнародний імідж України та спричиняє надмірне навантаження на державний бюджет, як зазначено у Стратегії, у зв'язку із присудженими Європейським судом з прав людини сумами відшкодування заявникам [23], що в сукупності зі значними розмірами витрат на утримання повторно засуджених, заподіяної шкоди і завданих збитків рецидивними правопорушеннями, витрат на утримання правоохоронних органів та інших супутніх витрат, пов'язаних з високим рівнем рецидивної злочинності, формують фінансово-економічну складову обґрунтування доцільності розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації у мейнстрімі стимулювання правослухняної поведінки засуджених.

Висновки. Розвиток державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації шляхом оптимізації стимулювання правослухняної поведінки засуджених є об'єктивно необхідним, раціональним та фінансово-економічно виправданим, відповідним сучасним прогресивним політико-правовим тенденціям, високим стандартам Ради Європи та кращим практикам європейських країн, особливо актуальним і перспективним у сучасну епоху гуманізму, напрямом забезпечення як прав і свобод кожної людини і громадянина, гідного існування та вільного розвитку особистості, так і різноманітних групових та сукупного суспільного інтересів, панування права в Україні та духовного розвитку загалом, що потребує наукового розроблення, подальшої правової інституціоналізації та ефективної реалізації у практичній діяльності персоналу органів і установ виконання покарань та пробації, інших соціальних інституцій.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.05.2024).

2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 02.05.2024).

3. Про пенітенціарну систему: проєкт Закону України від 22.03.2021 р. № 5293. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498 (дата звернення: 02.05.2024).

4. Роберт Сапольскі. Як гени і середовище впливають на наші рішення. Свобода волі чи генетична доля? URL: https://www.youtube.com/watch?v=KмP_nAS85iU (дата звернення: 02.05.2024).

5. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2). European Court of Human Rights. Fourth Section. Application no. 41216/13. Judgment. Strasbourg. 12.03.2019. Final 09.09.2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-191703> (дата звернення: 08.05.2024).

6. Case of Vinter and Others v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Applications nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10. 09.07.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664> (дата звернення: 08.05.2024).

7. Case of Khoroshenko v. Russia. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Application no. 41418/04. Judgment. Strasbourg. 30.06.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156006> (дата звернення: 08.05.2024).

8. Case of Murray v. the Netherlands. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Application no. 10511/10. Judgment. Strasbourg. 26.04.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614> (дата звернення: 08.05.2024).

9. Бісмак О. В., Мельник Н. Г. Основи фізичної реабілітації: навчальний посібник. Харків, 2010. 120 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36060/1/O_Bismak_OPPhR%20posobi_e_10_GI.pdf (дата звернення: 04.05.2024).

10. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): resolution / adopted by the General Assembly 17.12.2015. A/RES/70/175. URL: https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/70/175&i=A/RES/70/175_3854556 (дата звернення: 04.05.2024).

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

12. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. Веб-сайт Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/20230701-zagalna-harakterystyka-dkvs.pdf> (дата звернення: 06.05.2024).

13. Imprisonment Act (767/2005; amendments up to 222/2022 included). URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2005/en20050767_20220222.pdf (дата звернення: 04.05.2024).

14. Prison Act of 16 March 1976 (Federal Law Gazette, Part I, p. 581, 2088), as last amended by Article 27 of the Act of 5 October 2021 (*Federal Law Gazette*, p. 1, 4607). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzgj/englisch_stvollzgj.html#p0018 (дата звернення: 05.05.2024).

15. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Чернівці, 2018. 498 с. URL: <https://nrat.ukrntei.ua/searchdoc/0519U000046/> (дата звернення: 05.05.2024).

16. Data UNODC. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://dataunodc.un.org> (дата звернення: 05.05.2024).

17. SPACE I & II, CoE, Université de Lausanne, ICDP/ESC, UNIL-Sorge, BCH, 1015 Lausanne, Suisse. URL: <https://wp.unil.ch/space/> (дата звернення: 05.05.2024).

18. World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research URL: <https://www.prisonstudies.org/> (дата звернення: 05.05.2024).

19. Aebi, M. F., Cocco, E. & Molnar, L. (2023). Prisons and Prisoners in Europe 2022: Key Findings of the SPACE I report. Series UNILCRIM 2023/2. Council of Europe and University of Lausanne. URL: https://wp.unil.ch/space/files/2023/06/230626_Key-Findings-SPACE-I_Prisons-and-Prisoners-in-Europe-2022.pdf (дата звернення: 05.05.2024).

20. John Pratt, Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess. Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism, *The British Journal of Criminology*, Vol. 48, Iss. 2, March 2008, pp. 119–137. URL: <https://doi.org/10.1093/bjc/azm072> (дата звернення: 05.05.2024).

21. Проект «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні Плюс» (SPERU+). Про проект. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/plus-speru-project> (дата звернення: 05.05.2024).

22. Проект «На шляху до більш гуманних умов тримання під вартою та скорочення числа повторних правопорушень в Україні» (DECOPRIS). Про проект. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/decopris-towards-more-humane-detention-conditions-and-reduced-reoffending-in-ukraine> (дата звернення: 05.05.2024).

23. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 05.05.2024).

24. Crime Index by Country. Numbeo doo. URL: https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp (дата звернення: 05.05.2024).

25. Sweden. Total population by sex. Data Portal Population Division. United Nations. URL: <https://population.un.org/dataportal/data/indicators/>

49/locations/752/start/1990/end/2024/table/pivotbylocation?df=2c9bddc4-58f4-46d1-9c3c-54ac8eedc749 (дата звернення: 05.05.2024).

26. Denis Yukhnenko, Shivpriya Sridhar, Seena Fazel. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update. Wellcome Open Research. Latest published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 06.05.2024).

27. 2018 Update on Prisoner Recidivism: A 9-Year Follow-up Period (2005–2014): Special Report. U. S. Department of Justice. May 2018. NCJ 250975. URL: <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/18upr9yup0514.pdf> (дата звернення: 06.05.2024).

28. Statystyka roczna. Statystyka. Serwis Służby Więziennej. URL: <https://sw.gov.pl/strona/Statystyka> (дата звернення: 06.05.2024).

Liubarskyi O.,

Postgraduate of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0008-9920-3671

STIMULATION OF LAW-ABIDING BEHAVIOUR OF CONVICTS AS A PRIORITY VECTOR OF DEVELOPMENT OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF EXECUTION OF CRIMINAL SENTENCES AND PROBATION

The article reveals the theoretical and applied foundations, essence and content of stimulating law-abiding behaviour of convicts. In particular, it is noted that every convict is a human being, has inalienable natural rights and human dignity, and his/her personality is formed in the society where he/she received genetic information, where he/she has violated the law, and where the offender's unlawful behaviour and crime in general are determined, therefore it is the duty of civil society and the State to help him/her to form law-abiding behaviour. The article argues that the development of the State policy in the field of execution of criminal sentences and probation by optimising the incentives for law-abiding behaviour of convicts is in line with the current progressive trends in legal understanding and legal culture, which are reflected in the documents of the United Nations, the Council of Europe, the case law of the European Court of Human Rights and the legislation of the most effective penitentiary policies in Europe, which emphasize the need to assist in developing the motives for law-abiding behaviour and to help in the development of the State. The article determines that negative trends in the current realities of crime and the execution of sentences, in particular, the absence of trends in reducing the number of prisoners and the number of prisoners per 100,000 population, as well as disappointing recidivism rates inherent in many European countries and the United States of America, determine the development of the state

policy in the field of execution of criminal sentences and probation by optimising the incentives for law-abiding behaviour of convicts. As an example, the author analyses the dynamics of crime and the number of prisoners in the Kingdom of Sweden for 2000-2023. The article also highlights the financial and economic feasibility of the presented concept.

Key words: *stimulation of law-abiding behaviour of convicts, state policy in the field of execution of criminal sentences and probation, penitentiary system, rehabilitation, reintegration, correction, convicts, prisoners, crime, recidivism.*

References

1. Ukraine (1996), *The Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

2. Ukraine (2004), *The Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2021), *On the Penitentiary System* : draft Law dated 22 March 2021 № 5293, available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498 (accessed at 05 May 2024).

4. Sapolsky, R. *How genes and environment influence our decisions. Free will or genetic fate*, available at: www.youtube.com/watch?v=Kmp_nAS85iU (accessed at 02 May 2024).

5. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2), European Court of Human Rights, Fourth Section, Application no. 41216/13, Judgment, Strasbourg, 12.03.2019, Final 09.09.2019, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-191703> (accessed at 08 May 2024).

6. Case of Vinter and Others v. the United Kingdom, European Court of Human Rights, Grand Chamber, Applications nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10, 09.07.2013, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664> (accessed at 08 May 2024).

7. Case of Khoroshenko v. Russia, European Court of Human Rights, Grand Chamber, Application no. 41418/04, Judgment, Strasbourg, 30.06.2015, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156006> (accessed at 08 May 2024).

8. Case of Murray v. the Netherlands, European Court of Human Rights, Grand Chamber, Application no. 10511/10, Judgment, Strasbourg, 26.04.2016, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614> (accessed at 08 May 2024).

9. Bismak, O. and Melnik, N. (2010), *Basics of physical rehabilitation: a study guide*, Publishing house Brovin O. V., Kharkiv, available at: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36060/1/O_Bismak_OPhR%20posobie_10_GI.pdf (accessed at 04 May 2024).

10. United Nations Organization (2015), *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela*

Rules): Resolution, the General Assembly, New York, available at: https://documents.un.org/symbolexplorer?s=A/RES/70/175&i=A/RES/70/175_3854556.

11. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

12. General characteristics of the State Criminal Executive Service of Ukraine (2023), available at: <https://kvs.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/07/20230701-zagalna-harakterystyka-dkvs.pdf> (accessed at 06 May 2024).

13. Imprisonment Act (767/2005; amendments up to 222/2022 included), available at: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2005/en20050767_20220222.pdf (accessed at 04 May 2024).

14. Prison Act of 16 March 1976, *Federal Law Gazette*, Part I, p. 581, 2088, as last amended by Article 27 of the Act of 5 October 2021 (Federal Law Gazette I p. 4607, available at: www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.html#p0018 (accessed at 05 May 2024).

15. Puzyrov, M. (2018), *Execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a fixed term in foreign countries: comparative and legal study*, The dissertation for obtaining the degree of Doctor of Juridical Sciences, Chernihiv, available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U000046/> (accessed at 05 May 2024).

16. Data UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), available at: <https://dataunodc.un.org> (accessed at 05 May 2024).

17. SPACE I & II, CoE, Université de Lausanne, ICDP/ESC, UNIL-Sorge, BCH, 1015 Lausanne, Suisse, available at: <https://wp.unil.ch/space/> (accessed at 05 May 2024).

18. World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research, available at: www.prisonstudies.org/ (accessed at 05 May 2024).

19. Aebi, M. F., Cocco, E. & Molnar, L. (2023), Prisons and Prisoners in Europe 2022: Key Findings of the SPACE I report, Series UNILCRIM 2023/2, Council of Europe and University of Lausanne, available at: https://wp.unil.ch/space/files/2023/06/230626_Key-Findings-SPACE-I_Prisons-and-Prisoners-in-Europe-2022.pdf (accessed at 05 May 2024).

20. Pratt, J. (2008), Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess, Part I, The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism, *The British Journal of Criminology*, Vol. 48, Iss. 2, pp. 119–137, available at: <https://doi.org/10.1093/bjc/azm072> (accessed at 05 May 2024).

21. Project "European Union and Council of Europe working together to support the Prison Reform in Ukraine Plus" (SPERU+), Project description, available at: www.coe.int/uk/web/kyiv/plus-speru-project (accessed at 05 May 2024).

22. Project "Towards more humane detention conditions and reduced reoffending in Ukraine" (DECOPRIS), About the project, available at: www.coe.int/uk/web/kyiv/decopris-towards-more-humane-detention-conditions-and-reduced-reoffending-in-ukraine (accessed at 05 May 2024).

23. Ukraine (2022), *On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan and implementation in 2022–2024*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.

24. Crime Index by Country, Numbeo doo, available at: www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp (accessed at 05 May 2024).

25. Sweden, Total population by sex, Data Portal Population Division, United Nations, available at: <https://population.un.org/dataportal/data/indicators/49/locations/752/start/1990/end/2024/table/pivotbylocation?df=2c9bddc4-58f4-46d1-9c3c-54ac8eedc749> (accessed at 05 May 2024).

26. Yuhnenko, D., Sridhar, S. and Fazel, S. (2020), A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update, Wellcome Open Research, available at: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (accessed at 06 May 2024).

27. 2018 Update on Prisoner Recidivism: A 9-Year Follow-up Period (2005–2014): Special Report (2018), U.S. Department of Justice, NCJ 250975, available at: <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/18upr9yfup0514.pdf> (accessed at 06 May 2024).

28. Statystyka roczna, Statystyka, Serwis Służby Więziennej, available at: <https://sw.gov.pl/strona/Statystyka> (accessed at 06 May 2024).